

Contradicțiile lui Iorga

Istoric cu o vocație nedezmintită a pionieratului, impunător prin fervoarea de a defrișa noi teritorii culturale, Iorga și-a copleșit într-atât contemporanii prin prestația sa, încât „a sorbit apa tuturor”, după expresia lui G. Călinescu, răpind definitiv multora dintre urmași „plăcerea de a intra într-o pădure virgină”²¹⁰. Același rol întemeietor l-a jucat și în câmpul istoriei literare, deși nu aceasta a fost preocuparea sa de căpetenie. Începuturile sale istoriografice stau sub semnul unui enciclopedism funciar, grevat pe o elocință debordantă, autorul întrunind, încă din tinerețe, toate însușirile unui istoric literar de stirpe aleasă, care avea, așa cum îl percepea Sextil Pușcariu, „cunoștințe temeinice, putere de muncă, pricepere profundă, istorică, însemnată cu un gust fin artistic, cultură universală, iubire pentru subiect și talent deosebit în a caracteriza epoci și personalități, în a reconstrui imagini din trecut și a le evoca într-o formă caldă și poetică”²¹¹.

După ce își face intrarea cu un amplu studiu, în 1899, asupra cronicarilor munteni²¹², revine, doi ani mai târziu, cu o sinteză solidă, în două volume, consacrată literaturii române din secolul al XVIII-lea²¹³, scrisă special pentru

²¹⁰ G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ed. cit., p. 612.

²¹¹ Sextil Pușcariu, *Iorga ca istoric literar*, în *Cercetări și studii*, ediție îngrijită de Ilie Dan, București, Editura Minerva, 1974, p. 540.

²¹² *Cronicele memoriu. Întâiul din secolul al XVII-lea*, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1899.

²¹³ *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688–1821)*, vol. I–II, București, Institutul de Arte Grafice și Editură „Minerva”, 1901; reeditată, într-o manieră improprie, de Barbu Theodorescu, vol. I–II, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1969.

Premiul „Adamachi” al Academiei Române, neadjudecat însă. Apetența sa pentru literatura veche se manifestă apoi, cu aceeași intensitate, prin publicarea, în 1904, a tratatului despre literatura religioasă, surprinsă de la începuturi până la *Biblia* de la București din 1688 (apărut inițial ca introducere la volumul VII din *Studii și documente*)²¹⁴. Aceste volume, completate cu noi capitole, regândite într-o nouă sinteză, vor fi reeditate între 1925 și 1933, după ce un alt tratat masiv, dedicat veacului al XIX-lea, văzuse între timp lumina tiparului. Pe aceeași linie se circumscrie și *Istoria literaturii românești. Introducere sintetică*, din 1929, ale cărei prime expozeuri dezbat aspecte privind crearea limbii literare și „cuvântul românesc în Scriptură”. Incursiunile în spațiul literaturii române din epoca medievală și a modernității timpurii nu lipsesc nici din cuprinsul volumelor *Sate și preoți din Ardeal*, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, după cum ele reapar și în unele capitole din cele zece volume ale *Istoriei românilor*.

Alte investigații minuțioase sunt focalizate fie asupra ornamentației cărților vechi românești și a miniaturilor, fie asupra centrelor tipografice și bibliotecilor mănăstirești. Semnalarea și descrierea *Octoihului* diacului Lorinț sau descoperirea și publicarea, în 1906, a unui *Apostol* fragmentar, dintr-o versiune necunoscută din secolul al XVI-lea, completează tabloul divers al contribuțiilor sale filologice și de critică textuală. Editarea unor texte, în special din domeniul istoriografiei, îl vor capta în egală măsură²¹⁵. Puțini aveau, la

²¹⁴ *Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688*, București, Stabilimentul Grafic I. V. Socec, 1904.

²¹⁵ Iată o listă a edițiilor pe care le-a îngrijit savantul: *Operele lui Constantin Cantacuzino*, București, Institutul de Arte Grafice și Editură „Minerva”, 1901; *Fragmente de cronici și știri despre cronicari*, adunate și tipărite cu o prefață despre istoria munteană în legătură cu istoriografia sârbească (*Studii și documente cu privire la istoria românilor*, III), București, Editura Ministerului de Instrucție, 1901; Constantin Căpitanul Filipescu, *Istoriile domnilor Țării Românești, cuprinzând istoria munteană de la început până la 1688*, București, Stabilimentul Grafic I.V. Socec, 1902; *Viața lui Mihai Viteazul, povestită de un om din acele timpuri*, ed. a II-a,

acea vreme, plăcerea indicibilă a descoperirilor literare. Scormonitorul curios al arhivelor se întrezărise încă din timpul călătoriilor sale atât de aplicate din tinerețe, când se afundase în biblioteci și arhive din Berlin, Dresda, München, Veneția, Roma, Milano, Florența, Londra, Viena, Budapesta sau Haga, ca și în cele din țară. Roadele acestui „vagabondaj intelectual”, cum avea să-și califice el însuși această perioadă de căutări, se vor regăsi în colecțiile impresionante de documente publicate în decursul anilor, între care *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, adunate din depozitele de manuscrise ale Apusului (vol. I–III, 1895–1897), *Scrisori de boieri*, *Scrisori de domni*, continuarea colecției Eudoxiu de Hurmuzaki, precum și seria de *Studii și*

Vălenii de Munte, Tipografia Societății „Neamul Românesc”, 1908; *Herodot, 1645*. Traducere românească publicată după manuscriptul găsit în Mănăstirea Coșula, cu o prefață, Vălenii de Munte, Tipografia Societății „Neamul Românesc”, 1909 (ed. anastatică, postfață de Andrei Pippidi, București, Editura Artemis, 2003); *Din faptele străbunilor. Povestiri ale cronicarilor*, rânduite, adnotate și publicate, Vălenii de Munte, Tipografia Societății „Neamul Românesc”, 1909; ed. a II-a, București, Tipografia Societății „Neamul Românesc”, 1923; *Povestea lui Mihai-Vodă Viteazul (1595), scrisă de un om de pe acele vremuri*, Vălenii de Munte, Tipografia Societății „Neamul Românesc”, 1910; Antim Ivireanul, *Predicile ținute la Mitropolia din București (1709–1716)*, ediție nouă, Vălenii de Munte, Tipografia Societății „Neamul Românesc”, 1911; *Chronique de l'expédition des Turcs en Morée (1715), attribuée à Constantin Dioikétés. Cronica expediției turcilor în Moreea (1715), atribuită lui Constantin Diichiti*, Bucarest, Ateliers Graphiques Socex & co, 1913; Anton-Maria del Chiaro, Fiorentino, *Istoria delle moderne rivoluzione della Valachia*, nuova edizione per cura (*Studii și documente cu privire la istoria românilor*, XXIX), Bucarest, Imprimeria „Neamul Românesc”, 1914; Dimitrie Cantemir, *Viața lui Constantin-Vodă Cantemir*, text latin revăzut și traducere românească, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1924 (ed. îngrijită de Liliana N. Iorga, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1943); Nicolas Mileșcu, *Oeuvres inédites*, Bucarest, Ateliers Graphiques „Cultura Națională”, 1929; „*Le voyageur français*” al abatelui Joseph Delaporte, în traducere moldovenească (1785), text publicat, cu o introducere și note, București, Imprimeria Națională, 1940.

documente cu privire la istoria românilor (vol. I–XXXI, 1901–1916).

Chiar dacă nu toate dintre teoriile și ipotezele lui Iorga au rezistat în timp, ele se remarcă, deopotrivă, prin originalitate și erudiție, prin patosul demonstrativ și „fantezia reproductivă”, după propria sa exprimare, prin spiritul critic și ambiția sistemică pe care se fundamentează. Primul text programatic care reflectă direcțiile concepției sale istoriografice este introducerea la *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, reprodusă și în deschiderea celui de-al doilea volum al ediției revăzute din 1926. Unele idei se aflau deja în nuce în articolele *Critica literară și anticii* și *Critica impersonală*, publicate anterior. Sunt indicate de la început cele trei coordonate ale oricărei istorii literare, care se impune să fie, în același timp, o operă de *informație*, de *înțelegere* și de *expresie*. Calitățile ideale cu care ar trebui să fie înzestrat un istoric literar sunt, așadar, erudiția, spiritul intuitiv și talentul literar, acea „putere de comunicație a imaginilor”. Oricât ar fi de doctă, o operă de această factură nu se poate reduce la un „simplu indicator biografic și bibliografic”, asemănătoare cu o „banală galerie” dintr-o sală de expoziție, în care sunt înșiruite amorf expodate diverse, împrăștiate. Elementele disparate, biografiile devin relevante numai dacă sunt asamblate într-un întreg, armonizate, relaționate și judecate într-un context, în „mișcarea de idei” a epocii respective. O istorie a literaturii nu poate fi concepută, după opinia lui Iorga, înafara istoriei culturale, deși acestea nu trebuie confundate – iată o premisă teoretică fertilă, reiterată și în compendiul din 1929, pe care însă autorul nu a pus-o consecvent în practică. Pe această viziune organicistă asupra fenomenului literar, cu rădăcini în estetica lui H. Taine, dar și în filosofia vitalistă a lui J.M. Guyau²¹⁶, se cristalizează liniile de forță ale manifestului istoriografic elaborat de Iorga în 1901. Dintr-o altă perspectivă ideatică,

²¹⁶ Vezi Liviu Petrescu, *Scriitori români și străini. Eseuri*, Cluj, Editura Dacia, 1973, p. 53–54.

G. Călinescu, în *Istoria ca știință inefabilă și sinteză epică*, socotea că în istoria literară, văzută tot ca un capitol al istoriei generale, „sunt mai puțin importanți scriitorii în sine, cât sistemul epic ce se poate ridica pe temeiul lor”²¹⁷. Criteriul cultural este invocat și în disociațiile de ordin metodologic întreprinse de Iorga în legătură cu periodizarea istoriei literaturii române. Autorul își propune să se delimiteze de vechiul sistem de studiere cronologică și monografică, întrucât ordinea în care este structurată materia „nu rezultă din cercetarea spiritului operelor, din legăturile intime ce există între ele”. Nici sistemul de periodizare în funcție de evoluția genurilor nu este împărțit de istoric, căci produce un fragmentarism în cadrul fiecărei categorii literare, o dispersare prin care „de hatărul formelor se neglijează suflețele, de hatărul metodei se sacrifică unitatea”. Singura metodă acceptabilă i se pare a fi aceea a curenților literare, prin care să se urmărească „formarea lor, cursul lor, lupta lor pentru întâietate, absorbirea lor de altele mai puternice sau victoria lor asupra altora mai slabe”, numai acestea fiind capabile să surprindă cu adevărat „spiritul de care într-o anumită epocă e însuflețit un popor”²¹⁸.

Desigur, eșafodajul teoretic nu conducea implicit la o cantonare în tipare prestabilite, însuși Iorga punând-l creativ în aplicare, printr-o adecvare și o îmbinare a criteriilor în funcție de materialul investigat. Dacă pentru secolul al XVIII-lea el distinge, în preambul, mai întâi, câteva curente definitorii (curentul greco-latin, curentul culturii religioase, curentul de cultură ardelean și curentul influențelor apusene), discursul teoretic translează apoi în favoarea unei istorii a generațiilor, în sensul pe care îl va schița mai târziu Albert Thibaudet. Astfel, întreaga perioadă pe care o studiază se coagulează în jurul a trei personalități emblematice:

²¹⁷ G. Călinescu, *Principii de estetică*, București, Editura pentru Literatură, 1968, p. 187.

²¹⁸ *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688–1821)*, vol. I, *Epoca lui Dimitrie Cantemir. Epoca lui Chesarie de Râmnic*, București, Institutul de Arte Grafice și Editură „Minerva”, 1901, p. 10.

epoca lui Cantemir, epoca lui Chesarie de Râmnic și epoca lui Petru Maior. În schimb, disponerea cronologică, pe secole, rămâne operantă pentru *Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688*. Nici analiza structurată pe genuri literare, respinsă în principiu, nu va fi total exclusă din expunerea materiei în cadrul *Istoriei literaturii românești în veacul al XIX-lea*.

Fără a avea percutanța *Introducerii* din 1901, textele similare ulterioare vor repune în discuție principiile elaborării unei istorii literare simpatetice, capabilă să oglindească „istoria sufletului românesc”. Este și punctul de plecare al microsintezei din 1929, în care reafirmă aceeași abordare contextuală, globală a fenomenului literar, dar pare dispus să-și depășească propriile inerții, dorind să decanteze „marile legături” din istoria scrisului românesc: „Nu va fi vorba nici de laturea filologică a acestei literaturi mai vechi”, susține istoricul, ci de acele „elemente din care se alcătuiește forma literară a culturii noastre naționale, opera noastră de creațiune”. Primul volum al noii ediții revăzute este prefațat de o divagație cu o vădită notă comparatistă, intitulată *Locul românilor în dezvoltarea vieții sufletești a popoarelor romanice*, aparent inadecvată excursului istorico-literar care urmează. Dar paralelismele și conexiunile stabilite cu mișcările de idei din Apusul romanic i se par comentatorului relevante pentru descoperirea specificului literaturii noastre, începând de la eposul popular pătruns prin Bizanț și până la declanșarea acelei „Renașteri întârziate” a Școlii Ardelene. Nu lipsesc însă accentele protocroniste, autorul proclamând, fără ezitare, originalitatea și prioritatea noastră absolută față de Apus, atât în ceea ce privește „preocupăția națională” în literatura veacului al XVIII-lea, cât și a creațiilor menite să înalțe „idealitatea vieții rurale la valoarea de artă”. În esență, Iorga a năzuit înspre o cuprindere cât mai vastă a unor domenii culturale diverse, iar, pe de altă parte, istoria literară se interferează, în concepția sa, cu istoria politică și socială, cu cea a ideilor și a mentalităților, dar și a instituțiilor, astfel încât el întruchipează, pe

drept cuvânt, „primul tip de istoric literar: acela enciclopedic”²¹⁹.

Contribuțiile sale privind începuturile scrisului în limba română, opiniile exprimate în legătură cu localizarea și datarea textelor rotacizante, precum și în jurul curentului cultural-religios care le-a generat, expuse în cuprinsul volumului din 1904, preluate în ediția din 1925, și-au câștigat, în scurt timp, numeroși adepți în filologia și istoriografia românească. Propunându-și să fixeze momentul în care s-a constituit în arealul cultural românesc „o limbă înțeleasă în toate”, Iorga atribuie inițiativa traducerii cărților sfinte propagandei husite, singura mișcare care activa în veacul al XV-lea, atunci când sunt date originalele primelor texte. Este adevărat că el susținuse mai înainte, indirect, teoria protestantă, într-o recenzie negativă a lucrării lui Ilie Bărbulescu, promotor al teoriei catolice, întrucât cărțile, după părerea istoricului, „nu se puteau preface în românește decât după înlăturarea prin reformă a dogmei limbilor sfinte”²²⁰. Dar husitismul va fi îmbrățișat, fără rezerve, la acea dată, acesta fiind perceput cu o forță de penetrație atât de intensă, încât preoții din Ardeal au devenit, subit, în interpretarea sa, „husiți pe un cap, fără a-și da sama că au părăsit câtuși de puțin drumul strămoșilor”²²¹. Această convertire în masă ar fi fost posibilă numai „într-un unghiu sălbatec” din Maramureș sau din Ardealul vecin, considerat un mediu prielnic, unde biserica ortodoxă ar fi putut tolera o acțiune de acest gen, capabilă să bulverseze ritul tradițional. Este acreditată, de asemenea, și teza, la fel de puțin plauzibilă, a traducătorului unic, în persoana unui „preot de sat care va fi știut slavonește”²²². Istoricul a rămas încorsetat în această teorie lipsită de o motivație credibilă, fără a mai reveni

²¹⁹ Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, Pitești, Editura Paralela 45, 2008. p. 7.

²²⁰ *Un tânăr „învățat român” (Dr. Ilie Bărbulescu)*, în CVL, XXXVI, 1902, nr. 2, p. 185.

²²¹ *Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688*, p. 18.

²²² *Ibidem*, p. 19.

asupra ei, cu toate argumentele aduse în favoarea altor ipoteze ce se vehiculaseră între timp. Mai mult, graiul maramureșean, vorbit în „Toscana noastră”, s-ar afla la baza limbii române literare, ceea ce l-ar îndritui să conchidă că textele rotacizante reflectă un stadiu lingvistic mai arhaic decât cel al tipăriturilor coresiene sau decât al scrisorii lui Neacșu din Câmpulung. Deși au mai aderat la teoria husită, lansată de Iorga, și Sextil Pușcariu, Nicolae Drăganu (temporar), I.-A. Candrea, Al. Procopovici și I. Bianu, ea a fost abandonată peste câteva decenii, în cercetarea românească, în favoarea celei protestante sau a curentului național. În schimb, localizarea textelor rotacizante în Maramureș (cu o extindere și asupra Transilvaniei vecine), propusă de istoric, preluată și argumentată de I.-A. Candrea, Al. Rosetti, P.P. Panaitescu și G. Ivănescu, s-a perpetuat aproape până în zilele noastre. Pe baza datelor furnizate de dialectologia istorică, I. Gheție a demontat irefutabil teoria iorghistă a așa-ziselor texte maramureșene, demonstrând că particularitățile lingvistice avansate de susținătorii tezei sunt caracteristice, de fapt, unei arii mult mai largi, care aparține subdialectului nordic, iar primele traduceri ar trebui plasate deci în Banat-Hunedoara și în zonele limitrofe²²³.

Explorarea scrierilor religioase din veacurile al XVI-lea și al XVII-lea este făcută însă de către Iorga cu o erudiție nemaîntâlnită și un stil tensionat, acaparator, prin care sunt decelate sistematic mărturiile cuprinse în vechile tipărituri și manuscrise. Nu atât originalitatea, altfel limitată, a textelor studiate este cea care îl conduce în demersul său filologic, cât un întreit interes *literar, sufletesc și național* pe care crede că îl pune în valoare prin reconstituirea etapelor străbătute până când „limba românească, împuțernicită, limpezită, mlădiată prin lucrul de trei veacuri al scriitorilor ardeleni, moldoveni și munteni”²²⁴ s-a impus definitiv. Autorul nu-și revizuieste radical textul publicat inițial, cu ocazia reeditării, cu excepția completării notelor, dar adaugă

²²³ Gheție, *Începuturile*, p. 30–43.

²²⁴ *Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688*, p. 219–220.

câteva capitole noi și efectuează unele permutări. Astfel, exegețul acordă acum un loc privilegiat literaturii populare, eșalonată în primele patru capitole: *Balada populară românească (Originea și ciclurile ei)*, *Poezia populară lirică și satirică*, *Poveștile și snoavele*, *Literatura gnostică*. Față de volumul din 1904, în primul volum din 1925 este tratată pe larg și literatura istorică. Apare, în plus, capitolul *Cronicile românești ale veacului al XVII-lea*, cu subcapitolul *Cronica lui Grigore Ureche*, iar un al doilea subcapitol, *Cronografele*, este extras din capitolul II al *Istoriei literaturii române în secolul al XVIII-lea*. Este introdus apoi în volumul întâi noul capitol *Întâia istoriografie moldovenească: Miron Costin. Cronici de partid muntene*, iar în volumul al doilea capitolul *Cronicile brâncovenești*. Printr-o restructurare a materialului, *Epilogul* din *Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688* redevine capitolul III, cu titlul *Literatura religioasă*, din cadrul volumului al II-lea al ediției revăzute și adăugite. În fine, în volumul al treilea este redată doar prima parte, consacrată Școlii Ardelene, din cel de-al doilea volum al *Istoriei literaturii române în secolul al XVIII-lea*.

Jaloanele edificiului său istorico-literar sunt trasate cu precizie. Un asemenea moment de graniță este marcat prin anul 1688, în care apariția *Bibliei* ar fi produs „o schimbare hotărâtoare în ceea ce privește rolul pe care-l au de-acum înainte în literatura bisericească cele trei țări românești”. Un altul, prin anul 1821, începutul unei noi „ere literare”, atunci când se inaugurează perioada modernă a literaturii române, iar curentul autohton, „de acasă”, începe să se manifeste tot mai pregnant. Spiritul asociativ, comparatist străbate ca un liant inefabil comentariile lui Iorga, încheiate, de regulă, printr-o formulare apodictică, uneori paradoxală, dar care ne provoacă, parcă, să recitim totul prin ochii săi. Deși Miron Costin i se pare a fi inferior lui Grigore Ureche, atât sub aspectul gândirii politice, cât și ca „țesătură a frazei”, primul îl atrage mai mult prin „caracterul intim al expunerii sale”²²⁵,

²²⁵ Iorga, *Istoria literaturii*, vol. I, p. 315.

dar mai ales prin faptul că a produs o adevărată revoluție în istoriografia românească. Punându-i, după aceea, în cumpană pe cei doi Costini, tatăl și fiul, autorul disjunge trăsăturile acestor personaje diametral opuse, Miron fiind perceput ca „un poet, un pasionat, un ambițios”, „făuritor de teorii, iar, în politică, un entuziast și un vizionar”, pe când Nicolae e, prin definiție, „un pedant rece, prudent, măsurat, un compilator prin vocație”²²⁶. Pentru a descifra însă prelucrarea liberă a psalmilor versificați ai lui Dosoftei, cel care a avut „îndrăzneala să caute poezia aiurea”, nu în izvoare cărțurărești, ci în melosul popular, Iorga face o paralelă nemotivată cu *Biblia* de la Sankt-Petersburg din 1819, și nu cu *Psaltirea în proză* a lui Dosoftei sau cu *Biblia* de la București. Unui cronicar de talia lui Radu Popescu, căruia îi atribuie, în mod eronat, și *Anonimul brâncovenesc*, așa-zisele *Memorii*, îi găsește unele însușiri asemănătoare cu cele ale lui Nicolae Costin și Axinte Uricariul, dar îl detașează, în final, net de ceilalți prin nota personală și tonul pățimaș, fără precedent, care îl caracterizează și care decurg din însăși obârșia sa boierească. În mod curios, Iorga nu îl creditează pe Radu Popescu cu scrierea *Cronicii Bălenilor*, pe care o atribuie, în urma unei sugestii a lui Aron Densușianu, lui Constantin Căpitanul Filipescu, în realitate un copist din 1761. Cu toate că paternitatea întregii cronici intitulată *Istoriile domnilor Țării Românești* va fi elucidată, în special prin contribuția lui C. Giurescu, Iorga se situează în continuare, neclintit, pe poziția sa inițială, pe care o afirmase încă din 1899, în studiul *Cronicele muntene*, apoi în ediția publicată în 1902, precum și în istoriile literare din 1901 și, respectiv, 1926. Cât privește autorul *Istoriei Țării Rumânești*, atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino, rămâne și în prezent obiectul unor controverse, cu adepți (Andrei Pippidi, Otilia Dragomir) și adversari (P.V. Haneș, N.A. Ursu, Ștefan S. Gorovei) ai punctului de vedere iorghist. Nu trebuie să eludăm faptul că istoriografia îi datorează savantului, desi-

²²⁶ Iorga, *Istoria literaturii*, vol. II, p. 107–108.

gur, clarificarea compoziției și a paternității *Letopisețului Cantacuzinesc*, opinia potrivit căreia cronica oficială a lui Mihai Viteazul este scrisă de Teodosie Rudeanu, iar autorul compilației este logofătul Stoica Ludescu. Tot în studiul din 1899, este supusă analizei pentru prima oară și *Cronica* lui Brâncoveanu, scrisă de Radu Greceanu, un text pe care autorul îl etichetează drept anodin, „șters”, reflectând „oficialitatea goală”, spiritul autarhic al domnitorului insinuându-se în toată țesătura istorisirii.

Istoricul literar împrumută, în permanență, uneltele istoricului, astfel încât, pentru a explica o operă, dezgroapă zapise și răvașe, răsfoiește neobosit cronici și hrisoave, rătăcește pe firul întortocheat al unor genealogii fabuloase. Pentru a dezlega alegoria politică și satirică din *Istoria ieroglifică* a lui Cantemir, acel „unic romancier” al nostru din literatura veche, el face o digresiune istorică de aproape 30 de pagini, descriind cu lux de amănunte toate avaturile luptelor pentru câștigarea tronului între taberele boierești. Numai astfel crede că poate surprinde nu atât „cheia”, cât spiritul acestei cărți unice de memorii, „îmbrăcate în haină alegorică, a acestei politice urâte prefăcută în fabulă hazlie și în feerie ideală”²²⁷. Însă verva sa comparatistă nu se oprește aici. Alți doi corifei sunt proiectați în oglindă, Șincai și, din nou, Cantemir. Dacă primul întruchipează numai istoricul, pur și simplu, cel care scrie o carte doctă, dar „rece”, cel de-al doilea este mai mult decât atât, căci el aparține, prin sufletul său însetat, pasional, unei stirpe aparte, definită printr-o „orchestrație complicată a inteligenții”, aceea a deschizătorilor de căi nebătătorite, numiți „scăpărătorii de idei”. Aceștia au toate calitățile și defectele marilor spirite, dar au, mai presus de toate, „un suflet de curiozitate pasionată pentru orice, de oricând, de oriunde, un suflet însetat de știință, un suflet de sentimentalitate lacomă și absorbantă”²²⁸.

²²⁷ *Ibidem*, p. 422.

²²⁸ Iorga, *Istoria literaturii*, vol. III, p. 236.

Fără îndoială că acesta a fost și modelul intelectual al lui Iorga, prototipul ideal pe care cel mai fecund dintre autorii români și-l proiectase dintotdeauna. Dincolo de unele exagerări, explicabile prin temperamentul său exploziv, el este primul nostru istoric literar profesionist, cu o formație științifică riguroasă, capabil să traseze disciplinei o nouă arhitectonică.

Contradicțiile lui Iorga, oscilațiile continue între obiectivitatea asumată a istoricului imparțial și subiectivitatea vizionarului neconformist i-au produs deformări de optică, confuzii între estetic și cultural, mai puține însă în sfera literaturii vechi. Calificativele pe care le-a primit în timp sunt și ele contradictorii. Pentru Eugen Lovinescu, istoricul este inegalabil prin „lava incandescentă” și „torța incendiară a stilului”²²⁹, fiind un adevărat erudit „împovărat cu o memorie extraordinară”, dar o „memorie care nu alege, ci culege orice, toate gunoaiele istoriei”, pe care le amestecă într-o „pastă uniformă, fără planuri și relief”²³⁰. Cu toate că l-a simțit aproape de statura sa, G. Călinescu îl cataloga și el la fel de drastic, văzându-l ca pe „un tip anacronic de diac, de întocmitor de letopisețe”²³¹, dar fără a pregeta să-l compare cu Voltaire și să-i recunoască, așa cum menționam la început, vocația de explorator. Posteritatea lui Nicolae Iorga este departe de a fi un capitol închis, clasat.

²²⁹ E. Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane*, în *Scrieri*, ediție de Eugen Simion, vol. 4, București, Editura Minerva, 1973, p. 172.

²³⁰ Idem, *T. Maiorescu și posteritatea lui critică*, în *Scrieri*, vol. 8, București, Editura Minerva, 1980, p. 138.

²³¹ G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ed. cit., p. 612.